

Ewelina Wałach

(Badacz niezależny, Polska)

ORCID: 0009-0000-9062-0171

Pierwsze przejście demograficzne w Pstrągowej (koniec XIX i początek XX w.)

Artykuł dotyczy zmian demograficznych zachodzących w Pstrągowej w latach 1874–1912. Zbadano pierwsze przejście demograficzne, bazując na opracowanym odpowiednio materiale archiwalnym. W tym celu przeanalizowano 4438 metryk urodzeń oraz 2564 metryk zgonów. Chcąc lepiej poznać tamtejszą społeczność, szczególne miejsce poświęcono dziejom miejscowości. Narracja obejmująca wydarzenia po rabacji galicyjskiej, zbudowana na podstawie ówczesnej prasy, zawiera dotąd nieznane informacje dotyczące badanej wsi. Dzięki temu zabiegowi ukazano, że rozwój cywilizacyjny znajduje odzwierciedlenie w zmianach demograficznych. Wykazano transformację dynamiki populacji.

Słowa kluczowe: demografia, pierwsze przejście demograficzne, Galicja, Pstrągowa, wieś

Transformacja demograficzna stanowi jeden z ważniejszych aspektów badanych przez demografię mającą na celu opis zmian przebiegających w społeczności ludzkiej. Zainteresowanie uczonych skupiające się wokół zmiany tradycyjnego sposobu reprodukcji na nowoczesny skłoniło do poszukiwania pewnych prawidłowości. Prekursorzy idei jak Adolf Landry czy Warren Simpson Thompson, dostrzegając wpływ przeobrażeń cywilizacyjnych, stworzyli teorię przejścia demograficznego¹. Według przyjętych założeń rozwój ludnościowy społeczeństwa przechodził przez kilka faz czasowych różniących się

¹ Klasyczny model przejścia demograficznego zaprezentowany przez Adolfa Landry'ego (1934 r.) wyróżniał trzy główne etapy przemian ludnościowych: pierwotny, pośredni oraz nowoczesny. Faza pierwsza charakteryzowała się nieograniczoną przez czynniki ekonomiczne płodnością, która zależała od warunków przyrodniczych, a umieralność była zbliżona do liczby urodzeń. W kolejnym etapie dochodziło do trwałego spadku umieralności z rodnością ustabilizowaną na stałym wysokim poziomie. Finalizujące się przejście demograficzne oznaczało niewielką ilość zgonów oraz permanentnie spadającą do poziomu umieralności dzietność. Źródło: A. Zygmunt, *Dokąd zmierza starzejąca się Europa? O uwarunkowaniach i konsekwencjach starości demogra-*

specyfiką przebiegu ruchu naturalnego ze szczególnym uwzględnieniem dynamiki sekularnych trendów spadku płodności i umieralności².

Model opracowany przez Franka Wallace'a Notesteina, stanowiący dojrzałą formę koncepcji, wyróżnia cztery fazy świadczące o trwającym przejściu demograficznym. W okresie przedtranzycyjnym występował naturalny proces reprodukcji ludności cechujący się wysokimi liczbami urodzeń oraz zgonów. Równocześnie trwały pewne wahania wielkości – współczynnik zgonów mógł przekraczać współczynnik urodzeń. Z czasem dochodziło do spadku umieralności przy jednoczesnym utrzymaniu wysokiego poziomu dzietności, co oznaczało wzrost przyrostu naturalnego. Następnie obniżała się stopa urodzeń. O finalizującej się transformacji świadczył współczynnik urodzeń osiągnący wartość zbliżoną do współczynnika zgonów, co sprawiało, że przyrost naturalny oscylował między poziomem zerowym a wartością ujemną³.

Proces ten odczuwalny w wielu społeczeństwach obierał najczęściej zbliżony kierunek przeobrażeń. Jednakże w różnych zbiorowościach posiadał własne unikalne cechy jak odmienny okres zapoczątkowania przejścia, różną intensywność i czas trwania tego zjawiska, inną maksymalną wartość współczynnika przyrostu naturalnego, znaczną liczbę szczegółowych charakterystyk reprodukcji ludności świadczącą o złożoności przebiegających zmian⁴.

Zauważyli to także polscy uczeni, którzy podejmowali próby opisu transformacji na ziemiach rodzimych. Stanisław Borowski, rozpatrując przemiany demograficzne w połączeniu z problemem maltuzjańskim, wskazał, że lata 1871–1914 stanowią okres demograficznej rewolucji i kontrewolucji. Przedstawiając wahania stopy zgonów i urodzeń, podkreślił znaczenie ubytków emigracyjnych, starzenia się społeczeństwa oraz wzrostu gęstości zaludnienia⁵. Z powyższymi wynikami polemizował Tadeusz Ładogórski, wskazując, że Borowski błędnie wskazał spadek stopy zgonów; zmiany nastąpiły nie wcześniej

ficznej [w:] *Wielopropoblemowość – wybrane aspekty ponowoczesności*, red. G. Libor, M. Michalska, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2014, s. 12.

² P. Eberhardt, *Fazy rozwoju demograficznego Polski*, „Rocznik Nauk Społecznych” 2014, t. 6, nr 2, s. 135; I. Kotowska, *Ewolucja badań nad procesami ludnościowymi i relacji między demografią a naukami ekonomicznymi – zarys problematyki* [w:] *Ewolucja nauk ekonomicznych. Jedność a różnorodność, relacje do innych nauk, problemy klasyfikacyjne*, red. M. Gorynia, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2019, s. 154.

³ J. Pociecha, *The Process of Demographic Transition in Lands of the Former Polish – Lithuanian Commonwealth and Other Areas with Polish – Speaking Populations 1865–1912*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2020, t. 42, s. 126–127.

⁴ M. Okólski, *Modernizacja społeczeństwa a przejście demograficzne* [w:] *Teoria przejścia demograficznego*, red. M. Okólski, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1990, s. 21.

⁵ S. Borowski, *Rozwój demograficzny i problem maltuzjański na ziemiach polskich pod panowaniem niemieckim w latach 1807–1914*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 1970, t. 3, s. 127, 133–134.

niż po 1886 r.⁶ Z kolei Krzysztof Zamorski, analizując dane dla interesującej nas Galicji, wyznaczył definitywny spadek zgonów przypadający na przełom lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX w. (pierwsze symptomy około 1885 r.). Według niego liczba urodzeń obniżyła się w pierwszym dziesięcioleciu XX w. – skutkowało to wdrożeniem hamulców szybkiego wzrostu ludności, co świadczyło o fazie pełnej transformacji⁷.

Powyższe opracowania, stanowiące pionierskie w kraju prace, dotyczyły dużych regionów; nie skupiały się na mniejszych jednostkach. Z czasem trend uległ odwróceniu i badacze zaczęli poruszać tematykę transformacji demograficznej w kontekście zmian zachodzących w dużych ośrodkach miejskich jak Kraków⁸, Lwów⁹ czy Rzeszów¹⁰. W dalszym ciągu studiowane są parafie, lecz nie pojedyncze wsie. Wynika to z dużego nakładu pracy oraz uzyskiwania nie zawsze satysfakcjonujących wyników, co skutkuje brakiem rozpraw dotyczących przejścia demograficznego wśród niewielkich agrarnych społeczności.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest zbadanie, czy powyższe zjawisko wystąpiło w Pstrągowej. Gmina ta leżąca na terenach dawnej Galicji w powiecie ropczyckim, z racji swego położenia w kotlinie otoczonej wzgórzami porośniętymi lasami, stanowi ciekawy przykład społeczności statycznej, bardziej odpornej na zmiany¹¹. Kwerendą objęto lata 1874–1912, dzieląc je na mniejsze podokresy (1874–1883, 1884–1893, 1894–1903, 1904–1912). Z powodu zestawienia dwóch serii danych granice wyznaczyły księgi urodzeń rozpoczynające się i kończące na wyżej przyjętych datach. Jedną część poświęcono dziejom wsi

⁶ T. Ładogórski, *Periodyzacja rozwoju demograficznego ludności polskich ziem zachodnich i północnych w latach 1816–1914*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 1972, t. 5, s. 114.

⁷ K. Zamorski, *Transformacja demograficzna w Galicji na tle przemian ludnościowych innych obszarów Europy Środkowej w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX w.*, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1991, s. 86–87, 106.

⁸ B. Ogórek, *Transformacja demograficzna ludności Krakowa w latach 1859–2010*, „Rocznik Małopolski” 2013, t. 15, s. 105–127; B. Ogórek, *Populacja Krakowa w kontekście długofalowych procesów demograficznych na przełomie XIX i XX wieku*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2013, t. 32, s. 25–87.

⁹ K. Wnęk, L. Zyblikiewicz, E. Callahan, *Ludność nowoczesnego Lwowa w latach 1857–1938*, Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, Kraków 2006; K. Wnęk, *Przemiany demograficzne we Lwowie w latach 1829–1938*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2008, z. 135, s. 113–127.

¹⁰ S. Rejman, *Zgony i ich uwarunkowania w parafii farnej w Rzeszowie w latach 1876–1913 w kontekście pierwszego przejścia demograficznego*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2018, t. 40, s. 245–270; S. Rejman, *Pierwsze przejście demograficzne w Galicji jako element modernizacji – Rzeszów na tle największych miast Galicji: Lwowa i Krakowa*, „Galicja” 2021, t. 7, s. 327–343.

¹¹ Pstrągowa obecnie położona jest w województwie podkarpackim, w powiecie strzyżowskim, w gminie Czudec.

do wybuchu I wojny światowej; szczególną uwagę zwrócono na wydarzenia po rabacji galicyjskiej. Zabieg ten miał na celu ukazanie zmiany mentalności chłopa, a wraz z nią zachodzącej modernizacji oznaczającej trwającą transformację demograficzną. Następnie przeanalizowano 4438 metryk urodzeń oraz 2564 metryk zgonów. Niezbędne informacje uzyskano łącznie z pięciu jednostek wchodzących w skład zespołu o nazwie: Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej¹². Księgi urodzeń charakteryzujące się większą obszernością liczyły trzy jednostki (1873–1890, 1890–1896, 1896–1912), zaś zgonów dwie (1864–1891, 1891–1925). Zbadano surową liczbę urodzeń i współczynnik urodzeń obliczony na dwa sposoby (jeden uwzględnił urodzenia martwe). Więcej miejsca poświęcono zmarłym, gdyż wpisy dokonywane w księgach zgonów zawierają wartościowszy materiał z punktu badań demograficznych. Prześledzono poziom współczynnika zgonów, umieralność według płci i wieku, a także obliczono średni wiek zgonu. Finalnie zasygnalizowano najpowszechniejsze przyczyny zgonów.

Na potrzeby pracy użyto metody agregatywnej polegającej na analizie urodzeń oraz zgonów bez zgłębiania personaliów badanej grupy. Zebrane zbiorczo dane statystyczne przedstawiono w postaci tabel i wykresów. Informacje zaczerpnięte z ksiąg metrykalnych opracowano w programie Excel; zliczano je ręcznie oraz komputerowo.

Dzieje Pstrągowej do 1914 r.

Najstarsza pewna wzmianka dotycząca Pstrągowej pochodzi z dokumentu datowanego na XV w. Zapisano ją wówczas jako Pyszstrogova (1436 r.). Z czasem nazwa ewoluowała, przybierając formę de Pstrągowa (1518 r.). Według niektórych badaczy sama wieś mogła istnieć już wcześniej; w 1191 r. w Kodeksie dyplomatycznym Małopolski odnotowano tajemniczą miejscowość Pistrasnici, co należy traktować z dużą ostrożnością. Kolejnym argumentem wskazującym na dużo starsze dzieje Pstrągowej jest jej nazwa zakończona końcówką dzierżawczą *-owa*, którą często nosiły wsie powstające do końca

¹² Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej, Księga urodzeń – Pstrągowa 1873–1890, sygn. 59/1113/0/-/2; Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej, Księga urodzeń – Pstrągowa 1890–1896, sygn. 59/1113/0/-/4; Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej, Księga urodzeń – Pstrągowa 1896–1912, sygn. 59/1113/0/-/6; Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej, Księga zgonów – Pstrągowa 1864–1891, sygn. 59/1113/0/-/3; Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej, Księga zgonów – Pstrągowa 1891–1925, sygn. 59/1113/0/-/5.

XIII w.¹³ Oprócz tego w 1344 r. funkcjonowała kaplica pw. św. Katarzyny mieszcząca się na terenie starego i obecnego kościoła. Początkowo obsługiwali ją kapłani z pobliskiego Czudca, bowiem ich parafia erygowana w 1326 r. obejmowała swym zasięgiem przylegające do niej miejscowości (w tym Pstrągową do 1474 r.). Źródła podają, iż posiadaczem tejże wsi był Paweł Bogoria (1427 r.)¹⁴. Bez wątplenia w tym czasie funkcjonowały łany kmieccie, z których najbogatsi chłopci zanosili kościołowi i plebanowi czudeckiemu wiadrunkowi oraz trzy miary żyta i owsa. Działała jedna karczma wraz z młynem, które także uiszczwały stołowe po groszu¹⁵.

Pierwszym poświadczonym właścicielem wsi był Paweł Frysztacki, który sprzedawał swe dobra z kilkoma innymi posiadłościami Jadwidze Jarosławskiej w 1520 r.¹⁶ Szesnaście lat później doszło do podzielenia Pstrągowej na dwie części – Górną i Niżną. Pierwsza należała w połowie do Stanisława Łowczyńskiego, a w połowie do Jana Krampskiego. Gospodarowało w niej 60 kmieci na gruntach różnej wielkości, płacących czynsz w łącznej sumie 18 grzywien. Dodatkowo byli oni zobowiązani do oddawania 60 korców owsa, serów, gęsi czy jaj. W tejże części wsi 30 ról pozostawało nieobsadzonych. Oprócz tego działały dwa dwory, dwa folwarki szlacheckie, dwie karczmy płacące po 2 grzywny oraz młyn. Pielęgnowano staw, zaś trzy sadzawki zaniedbano. Sołtys posiadał cztery łany, co można tłumaczyć tym, że duża i zamożna miejscowość posiadająca dwóch właścicieli narzucała na niego podwójne funkcje administracyjno-sądowe. Wartość majątku wynosiła 300 grzywien. Pstrągowa Niżna Jana Ramołta dysponowała 17 łanami kmiecymi płacącymi 7 grzywien i 23 groszy. Kmiecie często pracowali na sąsiednich polach Nowej Wsi Czudeckiej, której część należała do Ramołta i jego małżonki Małgorzaty. Karczma dawała 22 miary owsa. Wieś o mniejszej ilości zabudowań użytkowych warta była o 50 grzywien mniej niż jej większa część¹⁷.

¹³ M. Karaś, *Nazwy miejscowe byłego powiatu strzyżowskiego* [w:] *Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic*, red. S. Cynarski, Towarzystwo Naukowe, Rzeszów 1980, s. 37; W. Gwoździcki, *Dzieje miasteczka i parafii Czudec*, Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej, Przemyśl 1992, s. 5.

¹⁴ B. Pilarz, B. Stec, M. Złotek, *Pstrągowa. Nasza mała ojczyzna*, Poligrafia Wyższego Seminarium Duchownego, Rzeszów 2004, s. 11; W. Gwoździcki, dz. cyt., s. 12–13, 78.

¹⁵ J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis nunc primum e codice autographo editus*, t. II, Ex typographia Kirchmajeriana, Kraków 1864, s. 256.

¹⁶ B. Pilarz, B. Stec, M. Złotek, dz. cyt., s. 11.

¹⁷ S. Gawęda, *Rozwój gospodarki wiejskiej od połowy XV do początków XVII wieku* [w:] *Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic*, red. S. Cynarski, Towarzystwo Naukowe, Rzeszów 1980, s. 98, 100–101; *Słownik Królestwa Polskiego*, t. 9, red. B. Chlebowski, W. Walewski, F. Sulimierski, Warszawa 1888, s. 251.

W XVI w. Pstrągowa ulegała kolejnym rozdrobnieniom; zachodziły również zmiany własnościowe. Oba skrawki znalazły się w posiadaniu Melchiora Szczepieckiego (1581 r.). Jedną część trzymała Dorota Dymnicka (25 kmieci na 13 półłankach), zaś na drugiej pracowało 43 kmieci na 11 łanach. Produkcja zbożowa folwarków była zróżnicowana; bez zachowanej równowagi wysiewu czterech głównych zbóż. Chłopi uprawiali najczęściej owies oraz żyto. Sporadycznie siali jęczmień mający duże wymagania glebowe przez słabo rozwinięty system korzeniowy. Charakterystyczne położenie wsi w kotlinie otoczonej zalesionymi wzgórzami zdeterminowało rozwój bartnictwa. Rejestr poborowy z 1536 r. wymienił m.in. Pstrągową Dolną, którą zobowiązano do oddawania wosku i miodu dworowi w ramach danin składanych w naturze. Ludność zajmowała się także rybołówstwem¹⁸.

Ustalenie wszystkich właścicieli do początku XIX w. jest zadaniem niemożliwym. Wynika to głównie z kolokacyjnego charakteru wsi skutkującego dynamicznymi zmianami stosunków własnościowych. Swoje majątki posiadali tam Boratyńscy, Tymowscy czy Żuchowscy. W 1784 r. dokument sygnowali Piotr Gozdawa Szudrawski, Ignacy Szudrawski oraz Stanisław Kostka Wyszkowski. Wiek później inny akt podpisali Ignacy Lesicki, Adam Piasecki, Barbara Bielańska i Rosa Trzemeska¹⁹.

W 1846 r. do Pstrągowej dotarła rabacja galicyjska, podczas której zamordowano jedenaście osób²⁰. Duża liczba ofiar wynikała z usytuowania w miejscowości dziewięciu lub jedenastu folwarków²¹. Najbardziej znanymi posia-

¹⁸ *Słownik Królestwa...*, s. 251; A. Falniowska-Gradowska, *Z dziejów wsi nad środkowym Wisłokiem w XVIII wieku* [w:] *Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic*, red. S. Cynarski, Towarzystwo Naukowe, Rzeszów 1980, s. 210; S. Gawęda, dz. cyt., s. 110.

¹⁹ B. Pilarz, B. Stec, M. Złotek, dz. cyt., s. 12–13.

²⁰ W rzezi zginął ekonom na Sadowszczyźnie Paweł Iskrowicz (chłopi złapali go pod lasem i zamordowali na publicznej drodze). 24 lutego życie stracili trzej synowie Łazowskiego: Aleksander (26 lat), Józef (24 lata) i Henryk (22 lata) – zostali schwytani podczas zwiadów; „Zgotowano im śmierć straszną. Bito ich pałkami, powybijano zęby, potem pastwiono się nad nimi, dopóki nie wyzionęli ducha”. Kolejną ofiarą był właściciel Okopu 58-letni Erazm Antoni Łazowski zastrzelony przez Strzemeskiego. Zamordowani zostali: Józef Kazimierz Beldowski (właściciel Beldowszczyzny), Teofil Tymowski (gorzelnik), Ignacy Wiewiórski, Feliks Stetkiewicz (właściciel Żychowszczyzny) oraz Józef Koszewski (mandatariusz i dzierżawca Podbrzezia). Prawdopodobnie zabito również Stanisława Chrzanowskiego, właściciela majątku Szudrawszczyzna, który według ustnej relacji jego prawnuczki Marii Chrzanowskiej-Niepokój został załuczony. Jego żonie Mariannie przed śmiercią ucięto język, ponieważ kobieta głośno się modliła i wyzywała oprawców mordujących jej małżonka. Powyżej wymienieni zostali zamordowani 24 lutego około godziny siódmej wieczorem. Źródło: W. Gwoździcki, dz. cyt., s. 130; B. Pilarz, B. Stec, M. Złotek, dz. cyt., s. 16; J. Sieradzki, C. Wycech, *Rok 1846 w Galicji*, PWN, Warszawa 1958, s. 207.

²¹ Więcej o rabacji galicyjskiej w Pstrągowej i na ziemiach powiatu strzyżowskiego: E. Wałach, *Rabacja galicyjska w powiecie strzyżowskim*, Rzeszów 2022.

daczami byli Łazowscy oraz właściciel Markuszowej – Teofil Wasilewski, któremu udało się przeżyć²².

Szczególną uwagę należy zwrócić na poziom zaniedbania wsi przez ziemianstwo, co silnie uwidoczniło się w chwili, gdy chłopci przystąpili do rabunku. Wedle relacji proboszcza Modły

przez przeszło dwa tygodnie, cokolwiek mogli znaleźć, zrabowali, nie zostawiając nic tak w spichlerzu, jak i w gumnach, wszystko bydło, wszelkie narzędzia rolnicze, pługi, brony, wozy, słowem wszystko, co znaleźli, nie zostawiając ani jednych drzwi, ani okna, ani gwoźdźcia w ścianie²³.

Chęć zdobycia kolejnych kosztowności sprawiła, że banda ruszyła w stronę Czudca. Mieszczanie zorganizowali obronę, a tamtejszy proboszcz Jan Tytus Hibl wyruszył z procesją z Najświętszym Sakramentem. Przestraszeni chłopci uklekli i zaprzestali dalszego marszu, jednakże sytuacja była wciąż napięta²⁴. Powołano komisję w Rzeszowie, która zabrała czternastu największych awanturników. Proboszcz pisał dalej:

jednak spokój dotąd nie nastąpił, owszem większe jeszcze rozdrażnienie umysłów, codzienne zebrania na ustroniach, okropne pijatyki, najwięcej zaś wśród tych, co sprzeniewierzyli się ślubom, największa niemoralność, w dniu niedzielne i świąteczne nie biorą udziału w nabożeństwach i nie chcą brać udziału w katechizacji i zebraniach; przez cały czas wielkiego postu bez dyspensy, nie wyjmując dni postnych tygodnia, żrą mięsivo z bydłąt, wołów, krów i świń zrabowanych, lekceważą wszystko co święte i święte prawo kościelne. Nie chcieli raz w roku się spowiadać, do wielkanocnej spowiedzi mówili że nie mogą przystąpić, gdyż księża z zemsty za zamordowanych panów zatruwają św. Komunię, ażeby po spożyciu chleba eucharystii zginęli. Przemawiając na niedzielnym zebraniu podpisał uczynił wzmiankę o zwróceniu [rzeczy zrabowanych], na co niejaki Stanisław Szczepan, tutejszy ogrodnik silnym głosem w kościele te słowa wykrzyknął: Ssali panowie z nas krew przez lat kilkanaście, darmośmy im pracowali, choć tyła nasza nagroda kto co wziął²⁵.

W następnych latach na mieszkańców spadały klęski elementarne, traktowane jako kara za popełnione zbrodnie. Dochodziło do obfitych opadów sprawiających, że dotąd niegroźne potoki wylewały. Przechodzące gradobicia uszkadzały plony i łamały drzewa owocowe. Spadała ilość i jakość zbiorów. Nieurodzaje skutkowały głodem, szczególnie w okresie trwania przednówka. W 1852 r. wieś nawiedziła epidemia cholery, co poniekąd mogło wynikać z braku pokarmu prowadzącego do ogólnego osłabienia i wycieńczenia organizmu²⁶.

²² S. Dembiński, *Rok 1846. Kronika dworów szlacheckich zebrana na pięćdziesięcioletnią rocznicę smutnych wypadków lutego*, z drukarni L.D. Stoegera, Jasło 1896, s. 289; K. Ostaszewski-Barański, *Krwawy rok: opowiadanie historyczne*, Wilhelm Zukerkandl, Złoczów 1913, s. 115.

²³ J. Sieradzki, C. Wycech, dz. cyt., s. 206.

²⁴ S. Dembiński, dz. cyt., s. 98; <http://napogorzu.blogspot.com/2011/08/kapliczka-w-nowej-wsi-czudeckiej.html> [dostęp: 20.09.2024].

²⁵ J. Sieradzki, C. Wycech, dz. cyt., s. 207.

²⁶ B. Pilarz, B. Stec, M. Złotek, dz. cyt., s. 16.

Operaty uwłaszczeniowe, będące skutkiem zniesienia poddaństwa, umożliwiły poznanie dalszych stosunków własnościowych w Pstrągowej. Dokumenty pochodzące z 1851 r. wymieniły trzynaście części: Moraskówka i Kaczorówka (Franciszek Jarecki), Tymowszczyzna I (Antoni Jordan), Okopy (Genowefa Łazowska), Biendkówka (Franciszek Mostowski), Fąfarówka (Józef Sawicki), Lisiczyzna (Ludwika z Tokarskich Jordanowa, Albina z Tokarskich Zajączkowska i Jan Tokarski), Tymowszczyzna II (Prakseda Tymowska), Zieleńszczyzna I (scheda Adama Chronowskiego), Zieleńszczyzna II (scheda Agnieszki Ferenczyk), Trzemeszczyzna (Ludwika Łychowska i Anna Stelkiewicz), Bełdowszczyzna (Feliks Pietrzycki) oraz Blińszczyzna i Szudrawszczyzna (Maria Wasilewska i Karol Nitsche)²⁷.

Ciekawych informacji dostarcza artykuł prasowy pochodzący z 1872 r. zamieszczony w gazecie „Kraj”. Autor podkreślił w nim, że Pstrągowa

wyposażona [jest] zresztą wszystkim, co tylko na niekorzyść gospodarstwa rolniczego posłużyć może, była biedną, a lud tamtejszy wśród biedoty był ciemny i jak niestety, jeszcze wszędzie prawie podejrzliwy, nieufny²⁸.

Pewne zmiany chciał zaprowadzić jeden z właścicieli większej posiadłości – Franciszek Ksawery Jarecki, który przeżył rabację galicyjską. Powrócił do wsi, wybacząc krzywdy swym oprawcom i finalnie zdobywając zaufanie chłopstwa. Zaproponowali mu posadę wójta gminy; Jarecki odmówił, tłumacząc, że może jedynie sprawować urząd pisarza gminnego. Jednakże postawił jeden warunek – odtąd narady powinny się odbywać w jego domu, a nie w karczmie. Prawdopodobnie ziemianin chciał odciągnąć włościan od wszechobecnego pijaństwa, licząc, że ułatwi to zaprowadzanie kolejnych pozytywnych zmian; nie mylił się. Jarecki zwrócił uwagę także na problem związany ze spichlerzem gromadzkim: „do którego raz tam coś nasypawszy, urząd zapasy wydał, a nikt [...] o oddaniu nie pomyślał”. Zaproponował odebranie długu w pieniądzach i odzyskano paręset reńskich. Zaprowadzono inne kary finansowe oraz wprowadzono taksy od muzyki karczemnej. Dzięki powyższym zabiegom udało się zebrać spory fundusz oraz utworzyć kasę pożyczkową z dokładną rachunkowością. Kapitał wsi liczył

²⁷ K. Ślusarek, *W przededniu autonomii. Własność ziemska i ziemiaństwo zachodniej Galicji w połowie XIX wieku*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2013, s. 81.

²⁸ Niekorzystne położenie wsi potwierdzają artykuły prasowe oraz materiały zbierane do opracowania klimatografii Galicji. W czerwcu 1867 r. Pstrągową nawiedziły ulewne deszcze wyrządzające wielkie szkody. Dwa lata później burze i grady zniszczyły uprawy. W lipcu 1879 r. wylały potoki, które „spustoszyły okropnie [...] także gminy Pstrągową i Wiśniową”; w 1894 r. sytuacja się powtórzyła. Jednakże najgroźniejsze były często występujące gradobicia – 1885, 1887, 1890, 1893, 1894, dwukrotnie w 1897 i 1904 r. Źródło: „Gazeta Lwowska”, nr 136, 13.06.1867, s. 2; „Gazeta Narodowa”, nr 134, 2.06.1869, s. 3; „Gazeta Lwowska”, nr 192, 31.08.1879, s. 4; „Gazeta Lwowska”, nr 147, 29.06.1894, s. 4; „Materiały do Klimatografii Galicji”, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1886, 1888, 1891, 1894–1895, 1898, 1904.

wówczas 1240 złotych reńskich, co umożliwiało opłacanie nauczyciela. Wystawiono dom ubogich – połowę budynku wynajęto na potrzeby oświatowe. W szkole uczono dzieci czytania, pisania, modlitw i patriotyzmu²⁹. Jarecki był bardzo zainteresowany postępami uczniów, więc często do nich zaglądał³⁰.

Zmieniający się posiadacze Pstrągowej podejmowali kolejne próby zmierzające do wprowadzania nowych rozwiązań, szczególnie Wasilewscy i Jareccy. Teofil Wasilewski nakazał obsiewać puste i jałowe pola rzepakiem i koniczyną. Z sukcesami prowadził zarodową owczarnię, hodował i sprzedawał barany czystej krwi Negretti. Na wystawie w Przemyśle otrzymał za nie srebrny medal zasługi, a jego syn – list pochwalny (1887 r.). Po śmierci ojca Stanisław założył stadninę koni arabskich oraz rozbudowywał owczarnię (600 sztuk owiec)³¹. Władysław Jarecki pisał listy do „Tygodnika Rolniczego”, wskazując na problemy nękające jego wieś. W 1889 r. miejscowość dotknęła susza, w wyniku której brakowało paszy dla bydła. Kolejną klęską było pojawienie się nieźmiarki atakującej wczesne zboża ozime. Jarecki skrytykował władze, że zabroniły sprzedaży zwierząt, by nie rozprzestrzenić chorób do Wiednia³². Chudobę spasanowano owsem i zielonym jęczmieniem, gdyż brakowało słomy. Jej resztki sprzedano Żydom, co skutkowało brakiem nawozu do użyźniania pól. Chcąc ratować sytuację, urządzono gnojownię według wskazówek pana Stachury; obok domów zaczęto stawiać budki, by deficyty obornika uzupełnić ludzkimi odchodami³³. W mniejszym stopniu w sprawy wsi angażowali się Stanisław Mieszkowski oraz ekonom Kazimierz Kozłowski. Mieszkowski otrzymał zgodę na założenie mniejszej obory zarodowej z czerwonym bydłem polskim. Z prasy wiadomo, że

²⁹ Szkołę założono w 1868 r.; decyzja wynikała z pozytywnego rozpatrzenia wniosku Franciszka Glińskiego przez radę powiatu ropczyckiego. Utworzono wówczas trzy szkoły ludowe (Nockowa, Góra Ropczycka, Pstrągowa). Z kolei Krakowskie Towarzystwo Oświaty Ludowej zorganizowało czytelnię (1889 rok). W 1892 r. wieś posiadała 175 dzieł o wartości 46 złotych reńskich i 68 cetnarów. Źródło: „Czas”, nr 127, 4.06.1868, s. 3; „Kurier Polski”, nr 31, 31.10.1889, s. 3; X. Sprawozdanie Wydziału Krakowskiego Towarzystwa Oświaty Ludowej: rok 1892, Drukarnia Związkowa pod zarządem A. Szyjewskiego, Kraków 1893, s. 32.

³⁰ „Kraj”, nr 40, 20.02.1872, s. 2.

³¹ „Czas”, nr 236, 16.10.1874, s. 3; „Gazeta Narodowa”, nr 263, 18.11.1881, s. 4; „Dziennik dla Wszystkich. Czasopismo ilustrowane”, nr 31, 5.12.1882, s. 198; „Czas”, nr 150, 5.07.1882, s. 4; „Czas”, nr 210, 15.09.1887, s. 3; „Rolnik. Tygodnik dla gospodarzy wiejskich”, nr 21, 19.11.1887, s. 164.

³² Choroby zaraźliwe zwierzęce występujące w Pstrągowej według sprawozdań c.k. starostwa – zaraza pyskowa i racicowa (1897 r.), parchy u koni (1902 r.) i wścieklizna (1909 r.). Źródło: „Gazeta Lwowska”, nr 141, 24.06.1897, s. 9; „Gazeta Lwowska”, nr 148, 1.07.1902, s. 8; „Gazeta Lwowska”, nr 238, 19.10.1909, s. 10.

³³ „Tygodnik Rolniczy. Organ c.k. Towarzystwa Rolniczego Krakowskiego”, nr 41, 12.10.1889, s. 325; „Tygodnik Rolniczy. Organ c.k. Towarzystwa Rolniczego Krakowskiego”, nr 9, 1.03.1890, s. 69; „Tygodnik Rolniczy. Organ c.k. Towarzystwa Rolniczego Krakowskiego”, nr 10, 8.03.1890, s. 75–76; „Kurier Polski”, nr 98, 10.04.1890, s. 2.

poszukiwał lokomobili lub innego motoru do napędzania tartaku. Zakup zrealizował, gdyż w kolejnych numerach prasy szukał osób kompetentnych do pracy z taką maszyną. Finalnie uznano go za marnotrawcę i ustanowiono nad nim kuratelę adwokata dra Rudolfa Alsa³⁴. Ekonomowi Kozłowskiemu udało się skonstruować kosiarko-żniwiarkę, jednakże nie znalazł poparcia dla realizacji swego projektu na większą skalę³⁵.

Rozwojowi rolnictwa i oświaty towarzyszył także wzrost świadomości politycznej chłopów. W 1890 r. do rady powiatu wystartował z sukcesem Wawrzyniec Bełch³⁶. Dwadzieścia trzy lata później Pstrągowa stała się swoistym centrum działań agitacyjnych, gdzie trzykrotnie zorganizowano wiece. Podczas pierwszego z nich przybyli dr Szurlej (adwokat ze Lwowa) oraz Jan Gruszecki (nauczyciel z Jasła) prowadzący swą kampanię. Spotkanie rozpoczęło mszą, następnie skierowano się do zagrody Wnęka, gdzie adwokat porównał działalność swego reprezentanta i Jana Stapińskiego: „p[an] Gruszecki, chociaż nie poseł, więcej się zasłużył dla nas chłopów, więcej szedł nam z pomocą, niż Stapiński”. Chłopi jednogłośnie stwierdzili, że nie będą popierać jednego z czołowych przywódców ruchu ludowego. Dodatkowo przestrzegali się przed „różnymi naganianczami, chociażby to byli w płótniance, bo to będą matacze i obłudnicy, których celem nabicie kabzy, a nie dobro ludu”³⁷. Polskie Stronnictwo Ludowe, chcąc odbudować nadszarpnięte zaufanie, zorganizowało własny wiec, na który przybył osobiście Stapiński. Poparcie Pstrągowej było dla niego ważne, bowiem prawo do głosu posiadało tam około 600 gospodarzy. Zgromadzenie odbywające się o godzinie czternastej zaciekało 150 włościan, co wrogie posłowi czasopismo „Ojczyzna” przedstawiało jako jego osobistą klęskę. W dodatku zebrani nie wybrali przewodniczącego; Stapiński wskazał na wójta Dobka: „znenawidzonego przez gminę, znanego machera”. Prasa donosiła dalej:

[Stapiński] w uliczny demagogiczny sposób zaczął napadać na tych wszystkich, którzy na p[ana] Gruszeckiego głosowali i na tych, którzy za p[anem] Gruszeckim agitowali. Nie wiedząc, że na sali znajduje się p[an] Matłosz, który agitację za p[anem] Gr[uszeckim] w naszym powiecie prowadził, napadł na niego zarzucając mu niehonorowe czyny jak zaprzękanie ojca żydom.

Oburzony Matłosz zawezwał wszystkich zebranych chłopów za świadków, po czym wyprowadził ich z lokalu. Przy ludowcu pozostało jedynie siedemnaście

³⁴ „Gazeta Lwowska”, nr 77, 6.04.1899, s. 4; „Przemysłowiec. Tygodnik popularny dla spraw techniki i przemysłu”, nr 45, 6.08.1904, s. 12; „Przemysłowiec. Tygodnik popularny dla spraw techniki i przemysłu”, nr 44, 29.07.1905, s. 15; „Gazeta Lwowska”, nr 13, 18.01.1908, s. 8.

³⁵ „Prawda. Pismo poświęcone sprawom religijnym, narodowym, politycznym, gospodarskim i rozrywcze”, nr 24, 14.06.1913, bs.

³⁶ „Gazeta Lwowska”, nr 154, 8.07.1890, s. 3.

³⁷ „Ojczyzna. Tygodnik dla ludu polskiego”, nr 23, 4.06.1911, s. 12–13.

osób³⁸. Na kolejnym wiecu pod przewodnictwem Wiatra ksiądz kanonik także napiętnował zdradę ludu przez Stapińskiego – finalnie uchwalono przeciwko niemu „pogardę”³⁹. Sprawa toczyła się w następnych latach, doprowadzając do piętnowania chłopów popierających Polskie Stronnictwo Ludowe. Dobka, Fąfarę i innych nazywano „agentami Austro-Amerikany”; mieli rzekomo odpowiadać za werbowanie osób chętnych do emigracji, obiecując im „raje amerykańskie”. Wójt i pisarz Smela zostali aresztowani⁴⁰.

Materiał źródłowy

Księgi metrykalne przechowywane są obecnie w Archiwum Państwowym w Rzeszowie pod nazwą Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej. Udostępniane są w formie cyfrowej na stronie „szukajwarchiwach.gov.pl”, stanowiącej zbiór danych pochodzących ze Zintegrowanego Systemu Informacji Archiwalnej (ZoSIA). Daty skrajne zespołu sięgają roku 1827, a kończą się na 1935 r. Ramy artykułu wyznaczyły księgi urodzeń (1874–1912) pozwalające zestawić dwie serie danych. Stan zachowanych dokumentów jest dobry, aczkolwiek niektóre strony posiadają delikatne defekty.

Materiał źródłowy liczący pięć ksiąg prowadziło aż siedmiu duchownych – Kazimierz Lepiarz (1864–1896), Wincenty Wnęk (1896–1903), Leon Romański (1903–1904), Jakub Bruśnicki (1904), Jan Wilczeński (1904–1905), Andrzej Polek (1905–1908) oraz Antoni Mamak (1908–1917)⁴¹. Częste zmiany kadrowe skutkowały systematycznym spadkiem jakości źródła. Proces ten pogłębił się szczególnie za księdza Mamaka, który nie zapisywał przyczyn śmierci w księdze zgonów. Czasami występowały mniej rażące błędy jak niepoprawna nume-

³⁸ „Ojczyzna. Tygodnik dla ludu polskiego”, nr 37, 8.09.1912, s. 602.

³⁹ „Ojczyzna. Tygodnik dla ludu polskiego”, nr 23, 8.06.1913, s. 397.

⁴⁰ „Głos Narodu”, nr 272, 26.11.1913, s. 3.

⁴¹ Pierwsze ustalenia dotyczące zaprowadzenia ksiąg metrykalnych pochodzą z I połowy XVIII w. W 1770 r. zgodnie z dekretem kancelarii nadwornej wprowadzono nowe formularze dla poszczególnych serii ksiąg. Dwanaście lat później, wraz z wdrażaniem zasad zawartych w reformie józefińskiej, proboszczów ustanowiono urzędnikami stanu cywilnego. W 1784 r. księgom metrykalnym nadano moc dokumentu publicznego. Stary formularz trydencki sporządzany w formie narracyjnej zastąpiono rubrykami, co ułatwiło dokonywanie adnotacji i szybsze dostrzeżenie ewentualnych błędów czy braków. Duchowny musiał prowadzić trzy rodzaje ksiąg (urodzonych, ślubów i zmarłych), osobno dla każdej miejscowości. Dokumentację kreślił w języku łacińskim. Z czasem prawo dopracowywano i pojawiały się nowe wytyczne, np. zabroniono sporządzania wpisów na luźnych kartach czy zakazano używania podkreśleń, skreśleń, skrótów oraz wydrapywania treści. Źródło: P. Rachwał, *Księgi metrykalne z czasów zaboru austriackiego w archiwach parafialnych w Lubelskiem – regulacje prawne, stan zachowania*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego” 2014, t. 6, s. 308–309.

racja metryk czy błędy w nazwiskach. Jednakże wizytacje dziekana z Wielopola Skrzyńskiego oraz grożące sankcje za nieprawidłowości sprawiały, że plebani starali się pilnować porządku w dokumentacji⁴².

Informacje dotyczące liczby ludności uzyskano ze schematyzmów diecezji tarnowskiej, które dzięki systematycznemu procesowi wydawniczemu stanowią cenny zapis przeszłości⁴³. Dla omawianego okresu aż siedmiokrotnie obliczono średnią arytmetyczną (brak danych dla lat 1879, 1884, 1886, 1890, 1891, 1895 i 1897). Nie odnotowano przypadku identycznej liczby wiernych, co może wskazywać na podawanie poprawnych cyfr do kancelarii konsystorskiej⁴⁴.

Powyższe przemiany najlepiej opisuje funkcja liniowa $y = 33,091x - 60068$. Przyrost ten oznacza, że liczba miejscowych wzrastała przeciętnie o trzydzieści trzy osoby rocznie. Tendencja ta utrzymywała się przez cały badany okres mimo intensywnej migracji⁴⁵. Jedynie na przełomie 1881 i 1882 r. nastąpił wzrost katolickich mieszkańców o 428 osób. Czy zmiana ta świadczy o zaktualizowaniu przekazywanych danych?

Pomijając te wątpliwości warto rozważyć niniejszy problem z perspektywy badań demograficznych. Krzysztof Zamorski podaje, że około 1880 r. doszło do przełamania trendu rozwojowego. Zmiana ta polegająca na stopniowej eliminacji klęsk elementarnych (hamulec rozwoju liczby ludności) wyznacza wkroczenie badanej społeczności na drogę zasadniczej transformacji demograficznej⁴⁶. Z rocznym opóźnieniem podobny skok nastąpił w Pstrągowej, co może wskazywać na jeden z symptomów oznaczających dokonywanie się przejścia demograficznego.

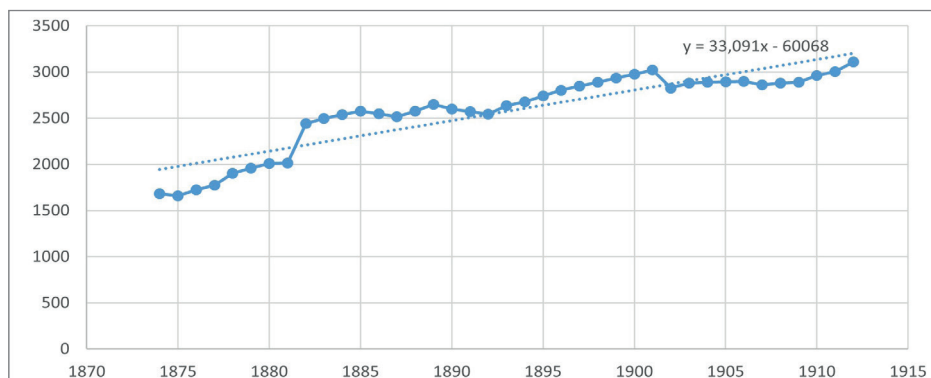
⁴² Podczas wizyty kanonicznej wgląd do dokumentacji posiadali biskupi oraz dziekani, którzy mogli donieść do konsystorza. Władze państwowo-polityczne (np. urzędnicy powiatowi) także kontrolowały, czy księgi są prowadzone zgodnie z przepisami rządowymi. Wykryte podrobienia, samodzielne zmiany w metrykach karane były jako występki sfalszowania publicznego dokumentu. Niestosowanie się do obowiązujących przepisów groziło zastosowaniem prawa karnego. Państwowy zarząd wyznaniowy mógł również nałożyć kary pieniężne w wysokości odpowiadającej stosunkom majątkowym winnego. Źródło: A. Jougan, *Kancelarya Parafialna czyli zbiór przepisów kościelnych i państwowych dla urzędów parafialnych z szczególniejszem uwzględnieniem ksiąg metrykalnych*, Drukarnia „Polonia”, Lwów 1912, s. 40–41, 44–45.

⁴³ Więcej o schematyzmach diecezji tarnowskiej: B. Kumor, *Schematyzmy diecezji tarnowskiej z XIX w. jako źródło demograficzne*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 1967, t. 1, s. 67–87.

⁴⁴ *Schematismus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioeceseos Tarnoviensis pro Anno Domini 1874*, Typis Józef Karnstädt, Tarnów 1874 i lata następne do 1912 r.

⁴⁵ W 1889 r. starostwo powiatowe w Ropczycach nadesłało do Urzędu Parafialnego pismo nakazujące plebanowi ostrzeganie parafian o niebezpieczeństwach grożących za granicą. Podkreślano, że masowa emigracja obywateli prowadzi do zubożenia kraju. Z rodzimej wsi wyjeżdżały do Francji rodziny Oślizłów, Bieńków czy Franczyków. Z kolei do USA przeprowadzili się Szczepanowie oraz Tobiaszowie. Źródło: B. Pilarz, B. Stec, M. Złotek, dz. cyt., s. 19.

⁴⁶ K. Zamorski, dz. cyt., s. 22.

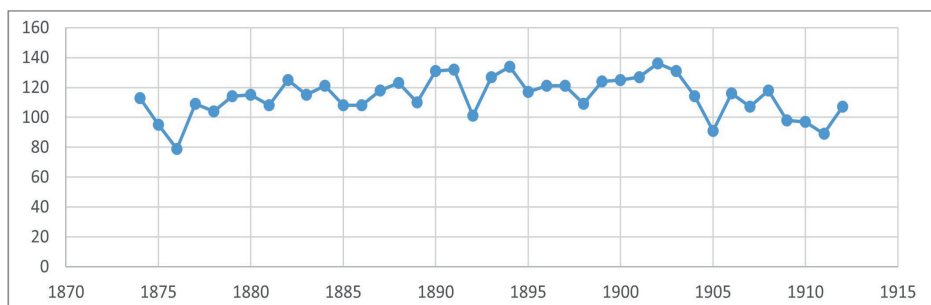
Wykres 1. Liczba ludności w Pstrągowej w latach 1874–1912

Uwaga: dla lat 1879, 1884, 1886, 1890, 1891, 1895 i 1897 w przypadku braku liczby ludności obliczono średnią arytmetyczną.

Źródło: *Schematismus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioeceseos Tarnoviensis pro Anno Domini 1874*, Typis Józef Karnstädt, Tarnów 1874 i lata następne do 1912 r.

Transformację demograficzną należy również omówić w kontekście urodzeń oraz zgonów.

Przez cały badany okres w Pstrągowej narodziło się 4438 dzieci. W surowych danych rocznych widoczne są pewne wahania. W latach 1874–1876 doszło do pierwszego spadku urodzeń, jednakże tendencja ta szybko uległa odwróceniu. Liczba noworodków ciągle wzrastała (oscylowała pomiędzy 100 a 140), aż w 1902 r. osiągnęła wartość maksymalną. W wydzielonym podokresie 1894–1903 odsetek urodzeń był najwyższy (28,05%). Po przekroczeniu swego apogeum doszło do pewnej regresji, a wraz z nią do zmiany trendu. W ciągu trzech lat urodzenia zmalały o 45, aczkolwiek ich ilość ponownie podskoczyła.

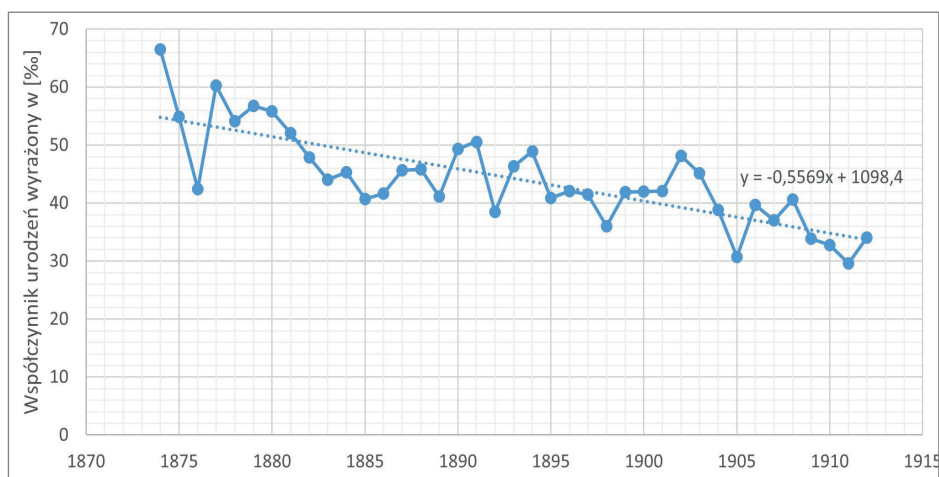

Wykres 2. Liczba urodzeń w Pstrągowej w latach 1874–1912

Źródło: AP w Rzeszowie, Zespół 1113/0 Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej, sygn. 2, 4, 6.

Dokładniejszy wgląd na trwające procesy posiada współczynnik urodzeń, który obliczono na dwa sposoby. W pierwszym włączono do urodzeń żywych urodzenia martwe. Chciano sprawdzić czy uzyskane wartości będą znacznie się różnić od efektywnej stopy urodzeń.

Porównując obie serie wielkości różnica zachodząca między współczynnikiem urodzeń a współczynnikiem uwzględniającym urodzenia martwe jest niewielka. Najczęściej oscylowała na poziomie jednego lub dwóch promili. Największa dysproporcja wystąpiła w 1876 r. (3,48‰) oraz w 1882 r. (3,27‰). Sześciokrotnie dane były ze sobą zbieżne (lata 1900–1902; 1909–1911), co utwierdza w przekonaniu, że porody nieżywych dzieci nie wywierały znacznego wpływu na osiągnięte rezultaty. W przedstawieniu graficznym punkty na wykresie zbiegały się ze wskaźnikami stopy urodzeń netto, dlatego też nie będą poddawane dalszym rozważaniom. Rozpatrzony zostanie wskaźnik rodności efektywnej (stosunek liczby urodzeń żywych do ogółu ludności). Jednakże posiada on ograniczoną wartość poznawczą – pomimo widocznego spadku czy wzrostu urodzeń nie umożliwia poznania jednoznacznych przyczyn zmian trendu. Pozwala na zorientowanie się, czy w danej populacji zachodzi transformacja demograficzna⁴⁷.

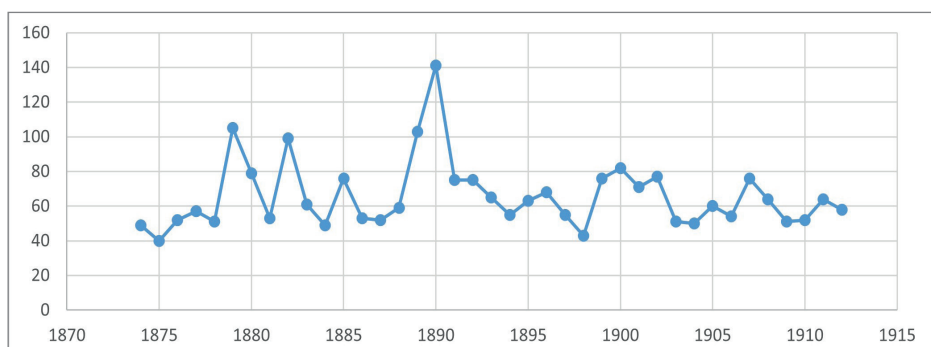

**Wykres 3. Współczynnik urodzeń w Pstrągowej w latach 1874–1912
wyrażony w promilach [‰]**

Źródło: *Schematismus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioeceseos Tarnoviensis pro Anno Domini 1874*, Typis Józef Karnstädt, Tarnów 1874 i lata następne do 1912 r.; AP w Rzeszowie, Zespół 1113/0 Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej, sygn. 2, 4, 6.

⁴⁷ K. Wnęk, L. Zyblikiewicz, E. Callahan, dz. cyt., s. 109–110.

Zanim doszło do ograniczenia rodności, współczynnik urodzeń w Pstrągowej utrzymywał się na poziomie 66,51‰, co stanowi najwyższą wartość w badanym przedziale czasowym. W przeciągu dwóch lat zmalał on do 42,39‰. Jednakże tendencja ta nie była stała; nastąpił ponowny jego wzrost o 17,90‰, a od 1879 r. stopniowy spadek. W latach 1884–1893 stopa urodzeń oscylowała pomiędzy 38,51‰ a 50,56‰. W dalszym ciągu dochodziło do pewnych wzrostów i spadków przy jednoczesnym zachowaniu regresji (w kolejnych latach współczynnik mieścił się w granicach 36,02‰–48,90‰). Zasadnicze przeobrażenie zaszło w 1905 r. – wielkość osiągnęła 30,74‰. Następny przyrost o 8,94‰ nie zaburzył przebiegającego procesu. Najniższa wartość z 1911 r. (29,64‰) zdaje się potwierdzać zachodzącą transformację demograficzną. Zmiana trwająca przez cały analizowany okres była znaczna, gdyż współczynnik zmalał o 32,45‰⁴⁸.

Wykres 4. Liczba zgonów w Pstrągowej w latach 1874–1912

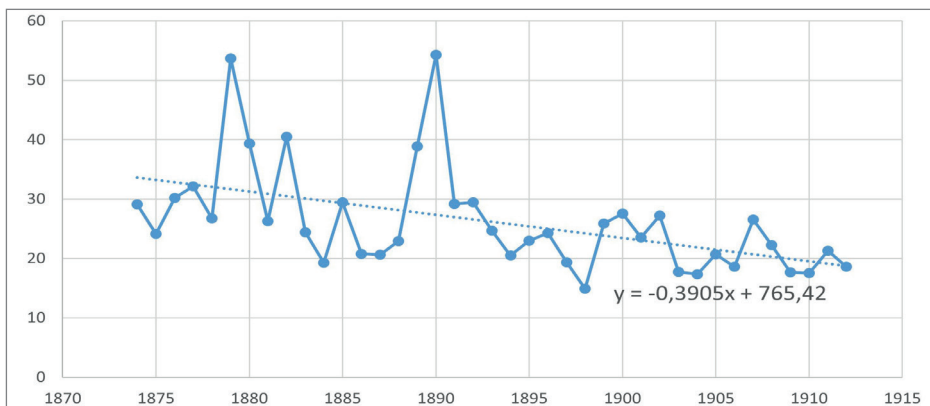
Źródło: AP w Rzeszowie, Zespół 1113/0 Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej, sygn. 3, 5.

W Pstrągowej zmarły łącznie 2564 osoby, z czego 45 zgonów to martwo urodzone dzieci. Średnio na rok przypadało 67 pochówków. Surowe dane liczbowe, podobnie jak w przypadku przytoczonych wcześniej urodzeń, ulegały pewnym wahaniom. Przez pierwsze pięć lat liczba zgonów mieściła się w przedziale 40–60, a następnie uległa dwóm fluktuacjom o silnym natężeniu w 1879 i 1882 r. Naj-

⁴⁸ Współczynnik urodzeń na ziemiach polskich początkowo wynosił 60–65‰. W przypadku Galicji maksymalna stopa urodzeń netto oscylowała w granicach 50‰ i zgodnie z pierwszym przejściem demograficznym uległa obniżeniu. Podobne procesy miały miejsce we Lwowie (w latach 1857–1914 spadek z 45‰ do 25‰) czy w Krakowie (w latach 1865–1900 fluktuacja wartości pomiędzy poziomem 40‰ a 30‰). Źródło: B. Pułaska-Turyna, *Wzorec rozrodczości w kolejnych fazach przejścia* [w:] *Teoria przejścia demograficznego*, red. M. Okólski, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1990, s. 193; K. Zamorski, dz. cyt., s. 87; K. Wnęk, L. Zyblikiewicz, E. Callahan, dz. cyt., s. 111; B. Ogórek, *Populacja Krakowa...*, s. 56.

ważniejsza zmiana zaszła w 1890 r. (141 denatów), co stanowi punkt przełomowy we wcześniejszym trendzie – od tego momentu systematycznie obniżała się liczba zmarłych zmierzająca finalnie do stabilizacji. Kolejne lata przyniosły stopniowy jej spadek, aczkolwiek nie odnotowano wartości poniżej 40 zgonów (1875 r.).

Informacje dostarczane przez współczynnik urodzeń uzupełnia współczynnik zgonów. Zgodnie z obserwacjami Zamorskiego stabilizacja zgonów nie utrzymuje się na stałym poziomie, lecz ulega zakłóceniom wyznaczającym dwa okresy. Pierwszy z nich mija wraz z zakończeniem epidemii panującej na początku lat osiemdziesiątych. Cechuje go wyraźny wzrost liczby zgonów oraz duża amplituda wahań rocznych charakterystyczna dla starego ładu demograficznego. W fazie stabilizacji maleje amplituda oraz liczba zmarłych⁴⁹. Współczynnik zgonów przed transformacją wynosił 25–35 na 1000 osób, zaś po jej zakończeniu 10–15 na 1000 osób⁵⁰.

Wykres 5. Współczynnik zgonów w Pstrągowej w latach 1874–1912

Uwaga: dla lat 1879, 1884, 1886, 1890, 1891, 1895 i 1897 w przypadku braku liczby ludności obliczono średnią arytmetyczną.

Źródło: AP w Rzeszowie, Zespół 1113/0 Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej, sygn. 3, 5; *Schematismus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioeceseos Tarnoviensis pro Anno Domini 1874*, Typis Józef Karnstädt, Tarnów 1874 i lata następne do 1912 r.

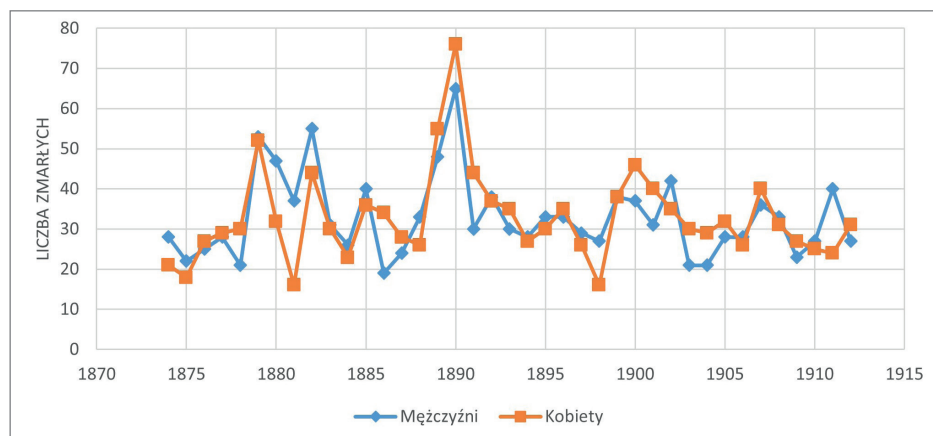
Na początku omawianego okresu współczynnik zgonów osiągnął 29,09‰, jednakże w przeciągu pięciu lat wzrósł on o 24,56‰. Ten gwałtowny skok wartości z 1879 r. wynikał z dużej liczby zmarłych dzieci z powodu braku sił żywotnych (27 zgonów), zapadalności na krztusiec (29 osób; z czego 12 zgonów

⁴⁹ K. Zamorski, dz. cyt., s. 104–105.

⁵⁰ A. Fihel, *Płeć a trwanie życia. Analiza demograficzna*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, s. 43.

dotyczyło niemowląt do pierwszego roku życia) oraz anginy (10 ofiar). W latach 1879–1890 wielkość ta ulegała sporym fluktuacjom, obierając jednocześnie trend spadkowy. Przełomowym punktem zachodzących zmian był wyżej wspomniany rok 1890, kiedy współczynnik ten osiągnął swą wartość maksymalną 54,29‰. Podobnie jak jedenaście lat wcześniej do wysokiej umieralności przyczyniła się zapadalność na choroby układu oddechowego (47,52‰) i czerwone (17,73‰). Był to jedyny przypadek, kiedy liczba zgonów przewyższyła liczbę urodzeń. Od tego momentu zaczął systematycznie spadać aż do odnotowania najniższej jego wartości w całym badanym przedziale – 14,89‰. Wciąż obecne okresowe wahania nie przekraczały 10,25‰. W 1912 r. współczynnik uzyskał wartość 18,63‰, co zbliżyło go do finalizacji transformacji demograficznej.

Kolejnym wyznacznikiem zachodzących przemian jest zaznaczająca się w XIX w. zmiana współczynnika umieralności według płci⁵¹. W związku z poprawą warunków zdrowotnych kobiety doświadczyły większych aniżeli mężczyźni korzyści dotyczących przedłużania trwania życia. Niemożliwe jest znalezienie punktu początkowego wzrostu różnicy w liczbie zgonów zachodzącej między obiema płciami, aczkolwiek początków tego procesu należy upatrywać w szeroko pojętych przemianach modernizacyjnych. Postęp ten okazał się istotny w kontekście demograficznym, bez niego rozbieżność w trwaniu życia pomiędzy płciami pozostałaby stała w wymiarze absolutnym lub relatywnym⁵².

Wykres 6. Roczne liczby zgonów dla mężczyzn i kobiet w Pstrągowej w latach 1874–1912

Źródło: jak w wykresie 4.

⁵¹ Więcej o powyższym zjawisku: A. Maksimowicz, *Wzorzec umieralności w kolejnych fazach przejścia* [w:] *Teoria przejścia demograficznego*, red. M. Okólski, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1990, s. 152–159.

⁵² A. Fihel, dz. cyt., s. 49.

W Pstrągowej liczba zmarłych mężczyzn i kobiet w badanym okresie była wyrównana, gdyż różnica wyniosła jedynie 0,04% (przewaga jednego zgonu męskiego). Z zebranych informacji przedstawionych na wykresie 6 wynika, że liczba zgonów męskich oraz żeńskich znajdowała się na podobnym poziomie. Największa rozbieżność wystąpiła w 1881 r. (różnica dwudziestu jeden pochówków). Wahania te zazwyczaj są przypadkowe i nie reprezentują konkretnych tendencji. Częstsze zgony mężczyzn od 1910 r. mogłyby wskazywać na spadek śmiertelności kobiet, jednakże zbyt krótki przedział czasowy uniemożliwia postawienie jednoznacznej tezy. Podobnie prezentują się dane procentowe wyszczególnione dla wyznaczonych podokresów. W porównaniu wyników z lat 1874–1883 i 1904–1912 widoczny jest spadek liczby zgonów mężczyzn o 3,91% przy jednoczesnym ich wzroście o identyczną wartość w przypadku kobiet⁵³. Tendencji tej nie potwierdzają dane pochodzące z parafii farnej w Rzeszowie. Odsetek tamtejszych mężczyzn zmalał z 54% do 53% podczas, gdy odsetek kobiet wzrósł z 45% do prawie 47%⁵⁴.

Tabela 1. Struktura zmarłych według płci i wieku w Pstrągowej w latach 1874–1912

Lata Płeć	0–27 dni		Do 1. roku życia		1–24 lat		Dorośli	
	M [%]	K [%]	M [%]	K [%]	M [%]	K [%]	M [%]	K [%]
1874–1883	60,40	39,60	62,96	37,04	50,76	49,24	48,40	51,60
1884–1893	59,88	40,12	42,11	57,89	45,93	54,07	42,80	57,20
1894–1903	62,71	37,29	47,45	52,55	46,99	53,08	46,15	53,85
1904–1912	64	36	48,89	51,11	50	50	43,46	56,54
SUMA	61,44	30,56	48,98	51,02	48,28	51,72	45,15	54,85

Źródło: AP w Rzeszowie, Zespół 1113/0 Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej, sygn. 3, 5.

Spadek umieralności charakteryzował się także zróżnicowaniem według płci i wieku, bowiem ryzyko zgonu mężczyzny i kobiety nie było równe. W przypadku niemowląt płci męskiej oraz mężczyzn powyżej 45 roku życia niebezpieczeństwo śmierci wzrastało średnio o 10%. Z kolei najwięcej kobiet umierało w okresie rozrodczym, co wynikało z komplikacji okołoporodowych

⁵³ W latach 1874–1883, 1884–1893, 1894–1903 oraz 1904–1912 procentowy udział zgonów mężczyzn wyniósł odpowiednio 53,72%; 47,26%; 49,69% i 49,81%. Dla kobiet zaś: 46,28%; 52,74%; 50,31%; 50,19%.

⁵⁴ S. Rejman, *Zgony i ich uwarunkowania...*, s. 258.

i poporodowych. Dodatkowo dziewczynki w wieku 5–14 lat znajdowały się w grupie wyższego ryzyka, gdyż ich śmiertelność przewyższała umieralność mężczyzn aż do lat 30. XX w.⁵⁵

Największy odsetek zmarłych mężczyzn wystąpił wśród najmłodszych mieszkańców Pstrągowej, a ich umieralność systematycznie wzrastała. Początkowo uległa ona nieznacznemu spadkowi o 0,52%, by następnie obrać trend wzrostowy. W przypadku dziewczynek wielkość ta obniżała się (wyjątkiem zaburzenie z lat 1884–1893). Rozbieżność między punktem początkowym i końcowym wyniosła 3,60%. Różnica w liczbie zgonów między płciami osiągnęła 30,88%. Grupa dzieci dożywająca pierwszego roku życia charakteryzowała się odmienną tendencją. Do końca 1893 r. umieralność chłopców zmalała o 20,85%, zaś dziewczynek wzrosła o identyczną wartość. W kolejnych latach zmienne obrały przeciwny kierunek (wzrost śmiertelności płci męskiej o 6,78%; analogiczny spadek dla płci żeńskiej). Dalsze podgrupy wiekowe cechowały się wyższą letalnością kobiet, jednakże podobnie jak w poprzednich grupach dochodziło do pewnych wahań. Wartości przeważnie były do siebie zbliżone (np. w latach 1874–1883 różnica o 1,52%), najczęściej różniąc się o około 9%. Pomijając zaistniałe wahania, warto zwrócić uwagę na dłuższe trwanie życia kobiet, gdyż dożywały one częściej wieku powyżej sześćdziesięciu lat.

Uzupełnieniem powyższych informacji jest średni wiek zmarłych. Obliczono go na dwa sposoby, bowiem wysoka umieralność najmłodszych poniekąd fałszuje rzeczywisty obraz zgonów. Pierwsza metoda polegała na sklasyfikowaniu wszystkich umarłych, z kolei druga na wyłączeniu noworodków oraz niemowląt zmarłych do pierwszego roku życia. Zabieg ten pozwolił na sprawdzenie, w jakim stopniu zgony dzieci zaniżały wynik końcowy.

Tabela 2. Średni wiek zmarłych w Pstrągowej w latach 1874–1912

Lata	M	K	Łącznie	M*	K*	Łącznie*
1874–1883	17,95	23,12	20,53	29,37	32,73	31,05
1884–1893	19,21	22,45	20,83	33,81	34,76	34,28
1894–1903	20,33	23,59	21,96	35,82	36,44	36,13
1904–1912	23,73	29,87	26,80	40,30	42,74	41,52
SUMA	20,06	24,44	22,25	34,36	36,40	35,38

* – średnia liczona bez niemowląt i dzieci do pierwszego roku życia.

Źródło: jak w tabeli 1.

⁵⁵ C. Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2009, s. 407; A. Fihel, dz. cyt., s. 63.

Analiza danych liczbowych pozwala zauważyć systematyczny wzrost średniego czasu trwania życia niezakłócanego przez wahania spadkowe. Prawdopodobnie świadczy to o podobnym poziomie kompletności dokonywanych wpisów. Dodatkowo należy podkreślić, że w ostatnim okresie dane źródłowe objęły jeden rok mniej, co mogło zaburzyć uzyskiwane wartości.

Mieszkaniec Pstrągowej średnio dożywał 22,25 roku; standardowo mężczyźni żyli krócej. Większość z nich osiągała jedynie 18 lat, w przeciwieństwie do kobiet żyjących 23 lata. Wielkości sukcesywnie ulegały wydłużeniu o około sześć lat. Wyższe liczby uzyskano po wyłączeniu zgonów niemowląt i dzieci do pierwszego roku życia. Zabieg ten sprawił, że średnia wzrosła aż o 13,13 lat. Przykładowo w latach 1884–1893 średni wiek dla płci męskiej odnotował przyrost o 14,60 lat w porównaniu do pomiarów uwzględniających pochówki najmłodszych grup wiekowych. Na początku XX w. średnia przekroczyła 40 lat. Zmarli powyżej 60. roku życia stanowili 19% wszystkich zgonów. Najczęściej dożywano 60–69 lat. Rekordziści żyli ponad 80 lat, co może wskazywać na dokonującą się transformację demograficzną⁵⁶.

Ostatnim wyznacznikiem zachodzących przeobrażeń są przyczyny zgonów, które również ulegały zmianom. W Pstrągowej znacznie obniżył się udział chorób nagminnych odpowiedzialnych za 1/3 wszystkich zgonów⁵⁷. Szczególnie spadła liczba osób zakażonych krztuścem oraz czerwonką, bowiem ta ostatnia

⁵⁶ Uzyskane wartości są podobne do danych prezentowanych przez innych badaczy. Mieszkaniec parafii Wieleń nad Notecią dożywał przeciętnie 25,9 roku (23,1 mężczyzna; 28,7 kobieta). Krócej żyła ludność w Brzeżanach, gdyż średni wiek w chwili zgonu wynosił 22,3 roku dla płci męskiej oraz 22,9 roku dla płci żeńskiej. Podobne wielkości odnotowano w Rymanowie, które od 1901 do 1910 r. wzrosły w porównaniu do okresu wcześniejszego o 1,3 (średnia: 23,4 roku). Ziemia polskie przekroczyły barierę 30 lat dopiero w latach 1870–1887, co potwierdza Borowski na terenie Wielkopolski (dla lat 1880/81 średni wiek po wyłączeniu rocznika zerowego to 32,8 roku). W przypadku parafii farnej w Rzeszowie średni czas trwania życia bez zgonów najmłodszych wzrósł z 36,5 (1876–1880) do prawie 40 lat (1906–1913) dla mężczyzn; analogicznie dla kobiet z 38 do 40 lat. Źródło: E. Brodnicka, *Ludność parafii Wieleń nad Notecią w drugiej połowie XVIII w.*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 1968, t. 2, s. 208; B. Puczyński, *Ludność Brzeżan i okolicy w XVII i XVIII w.*, cz. II, „Przeszłość Demograficzna Polski” 1972, t. 5, s. 60; K. Zajac, *Studium nad ruchem naturalnym miasta Rymanowa w świetle ksiąg parafialnych z lat 1850–1950*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 1969, t. 3, s. 171; M. Żyromski, *Dziewiętnastowieczna rodzina polska*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2000, t. 12, s. 174; S. Borowski, *Zgony i wiek zmarłych w Wielkopolsce w latach 1806–1914*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 1967, t. 1, s. 128; S. Rejman, *Zgony i ich uwarunkowania...*, s. 261.

⁵⁷ Uwaga! Należy podkreślić, że w ostatnim podokresie doszło do obniżenia się poziomu rejestracji metrykalnej. Często duchowny pozostawiał pustą rubrykę przeznaczoną na przyczynę śmierci. Skala zjawiska była tak duża, że sięgnęła 4,25% wszystkich zgonów. Niekompletność wpisów mogła zaburzyć ogólny obraz zachodzących przemian, sprawiając mylne wrażenie o spadku udziału niektórych chorób. Jednakże pomimo tych mankamentów warto rozważyć powyższą kwestię w kontekście transformacji demograficznej.

nie występowała po 1895 r. Umieralność na suchoty w dalszym ciągu osiągała wysoki poziom (zmarło 251 osób, co stanowi 9,79% wszystkich zgonów). Dotyczyła ona wszystkich grup wiekowych, nie oszczędzając dzieci do pierwszego roku życia. Po uwzględnieniu gorączki heptycznej, mogącej stanowić objaw gruźlicy, odsetek zmarłych na tę chorobę wyniósł 11%. Rzadko umierano na płonicę, odrę, ospę, durzycę oraz błonicę i dławca – trzy ostatnie choroby w latach 1904–1912 nie występowały. Zmniejszyły się komplikacje związane z ciążą i porodem, wpływając tym samym na spadek liczby martwo urodzonych dzieci. Obniżenie się współczynnika braku sił żywotnych jako przyczyny zgonów z 4,60% do 3,47% (porównanie pierwszego i ostatniego podokresu) stanowiło konsekwencję zredukowania rodności po 1902 r. Często umierano na różnego rodzaju choroby układu oddechowego (7,92%), nieco rzadziej na anginę (4,37%). Na niższym poziomie plasowała się umieralność na jednostki chorobowe związane z mózgiem (3,82%) oraz z układem pokarmowym (1,83%). Postęp cywilizacyjny zapoczątkował występowanie nowych chorób jak rak czy schorzenia układu sercowo-naczyniowego. Z powodu nowotworów odnotowano zgony trzech kobiet w wieku 37–55 lat, zaś na serce zmarło siedem osób (średnia wieku 48,14 roku). Sędziwego wieku dożyło 327 osób (12,75%).

Podsumowanie

W przeciągu wieków zaszło wiele zmian wśród mieszkańców Pstrągowej, co uwidoczniło się zwłaszcza w latach 70. XIX w. Chłopi, chcąc na nowo zaufać ziemiaństwu, byli w stanie, pod jego auspicjami, zebrać spory fundusz, utworzyć kasę pożyczkową z dokładną rachunkowością, opłacić nauczyciela oraz wystawić dom ubogich przeznaczony w połowie na potrzeby oświatowe. Zmieniający się właściciele, jak Wasilewski czy Jarecki, posiadali pewną wizję na dalszy rozwój wsi. Pierwszy zalecał obsiewanie pustych i jałowych pól, zaś drugi w listach kierowanych do rolniczych czasopism podkreślał problemy, jakie uniemożliwiają poprawę sytuacji gospodarstw wiejskich. Dodatkowo u progu I wojny światowej pojawiła się świadomość polityczna włościan. Zacięte starcia podczas kampanii prowadzonej przez Stapińskiego oraz Gruszeckiego ukazały większą sympatię do Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego aniżeli do ruchu ludowego. Powyższy postęp modernizacyjny wiązał się ściśle z równoległe trwającą transformacją demograficzną zachodzącą na kilku płaszczyznach. W ciągu całego badanego okresu doszło do systematycznego wzrostu liczby ludności (średnio o 33 osoby rocznie), co świadczy o stopniowej eliminacji klęsk elementarnych. Skok liczby mieszkańców po 1881 r., mimo intensywnej migracji, łączył się z przełamaniem trendu rozwojowego w Galicji z roku wcześniejszego. Z kolei współczynnik urodzeń oraz zgonów odnotowały

właściwe sobie spadki. Analizując dane dotyczące umieralności według płci, wieku oraz przyczyn zgonów, można postawić tezę o dobiegającej ku końcowi transformacji demograficznej w Pstrągowej. Na podstawie obu części artykułu zauważyć można zmiany potwierdzające powyższe stwierdzenie.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Państwowe w Rzeszowie

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej, Księga urodzeń – Pstrągowa 1873–1890, sygn. 59/1113/0/-/2.

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej, Księga urodzeń – Pstrągowa 1890–1896, sygn. 59/1113/0/-/4.

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej, Księga urodzeń – Pstrągowa 1896–1912, sygn. 59/1113/0/-/6.

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej, Księga zgonów – Pstrągowa 1864–1891, sygn. 59/1113/0/-/3.

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej, Księga zgonów – Pstrągowa 1891–1925, sygn. 59/1113/0/-/5.

Źródła drukowane

Demiński S., *Rok 1846. Kronika dworów szlacheckich zebrana na pięćdziesięcioletnią rocznicę smutnych wypadków lutego*, z drukarni L.D. Stoegera, Jasło 1896.

Długosz J., *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis nunc primum e codice autographo editus*, t. II, Ex typographia Kirchmajeriana, Kraków 1864.

Jougan A., *Kancelarya Parafialna czyli zbiór przepisów kościelnych i państwowych dla urzędów parafialnych z szczególniejszem uwzględnieniem ksiąg metrykalnych*, Drukarnia „Polonia”, Lwów 1912.

„Materiały do Klimatografii Galicji”, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1886, 1888, 1891, 1894 – 1895, 1898, 1904.

Ostaszewski-Barański K., *Krwawy rok: opowiadanie historyczne*, Wilhelm Zukerkandl, Złoczów 1913.

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioeceseos Tarnoviensis pro Anno Domini 1874, Typis Józef Karnstädt, Tarnów 1874 i lata następne do 1912 r.

Słownik Królestwa Polskiego, t. 9, red. B. Chlebowski, W. Walewski, F. Sulimierski, Warszawa 1888.

Prasa

„Czas”, nr 127, 4.06.1868.

„Czas”, nr 236, 16.10.1874.

„Czas”, nr 150, 5.07.1882.

„Czas”, nr 210, 15.09.1887.

„Dziennik dla Wszystkich. Czasopismo ilustrowane”, nr 31, 5.12.1882.

„Gazeta Lwowska”, nr 136, 13.06.1867.

„Gazeta Lwowska”, nr 192, 31.08.1879.

„Gazeta Lwowska”, nr 154, 8.07.1890.

- „Gazeta Lwowska”, nr 147, 29.06.1894.
 „Gazeta Lwowska”, nr 141, 24.06.1897.
 „Gazeta Lwowska”, nr 77, 6.04.1899.
 „Gazeta Lwowska”, nr 148, 1.07.1902.
 „Gazeta Lwowska”, nr 13, 18.01.1908.
 „Gazeta Lwowska”, nr 238, 19.10.1909.
 „Gazeta Narodowa”, nr 134, 2.06.1869.
 „Gazeta Narodowa”, nr 263, 18.11.1881.
 „Głos Narodu”, nr 272, 26.11.1913.
 „Kraj”, nr 40, 20.02.1872.
 „Kurier Polski”, nr 31, 31.10.1889.
 „Kurier Polski”, nr 98, 10.04.1890.
 „Ojczyzna. Tygodnik dla ludu polskiego”, nr 23, 4.06.1911.
 „Ojczyzna. Tygodnik dla ludu polskiego”, nr 37, 8.09.1912.
 „Ojczyzna. Tygodnik dla ludu polskiego”, nr 23, 8.06.1913.
 „Prawda. Pismo poświęcone sprawom religijnym, narodowym, politycznym, gospodarskim i rozrywce”, nr 24, 14.06.1913.
 „Przemysławiec. Tygodnik popularny dla spraw techniki i przemysłu”, nr 45, 6.08.1904.
 „Przemysławiec. Tygodnik popularny dla spraw techniki i przemysłu”, nr 44, 29.07.1905.
 „Rolnik. Tygodnik dla gospodarzy wiejskich”, nr 21, 19.11.1887.
 „Tygodnik Rolniczy. Organ c.k. Towarzystwa Rolniczego Krakowskiego”, nr 41, 12.10.1889.
 „Tygodnik Rolniczy. Organ c.k. Towarzystwa Rolniczego Krakowskiego”, nr 9, 1.03.1890.
 „Tygodnik Rolniczy. Organ c.k. Towarzystwa Rolniczego Krakowskiego”, nr 10, 8.03.1890.

Opracowania

- Borowski S., *Rozwój demograficzny i problem maltuzjański na ziemiach polskich pod panowaniem niemieckim w latach 1807–1914*, „Przeszość Demograficzna Polski” 1970, t. 3, s. 125–137.
- Borowski S., *Zgony i wiek zmarłych w Wielkopolsce w latach 1806–1914*, „Przeszość Demograficzna Polski” 1967, t. 1, s. 111–130.
- Brodnicka E., *Ludność parafii Wielen nad Notecią w drugiej połowie XVIII w.*, „Przeszość Demograficzna Polski” 1968, t. 2, s. 177–215.
- Eberhardt P., *Fazy rozwoju demograficznego Polski*, „Rocznik Nauk Społecznych” 2014, t. 6, nr 2, s. 135–160.
- Falniowska-Gradowska A., *Z dziejów wsi nad środkowym Wisłokiem w XVIII wieku [w:] Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic*, red. S. Cynarski, Towarzystwo Naukowe, Rzeszów 1980, s. 195–244.
- Fihel A., *Płeć a trwanie życia. Analiza demograficzna*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.
- Gawęda S., *Rozwój gospodarki wiejskiej od połowy XV do początków XVII wieku [w:] Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic*, red. S. Cynarski, Towarzystwo Naukowe, Rzeszów 1980, s. 85–110.
- Gwoździński W., *Dzieje miasteczka i parafii Czudec*, Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej, Przemysł 1992.
- Karaś M., *Nazwy miejscowe byłego powiatu strzyżowskiego [w:] Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic*, red. S. Cynarski, Towarzystwo Naukowe, Rzeszów 1980, s. 31–58.
- Kotowska I., *Ewolucja badań nad procesami ludnościowymi i relacji między demografią a naukami ekonomicznymi – zarys problematyki [w:] Ewolucja nauk ekonomicznych. Jedność*

- a różnorodność, relacje do innych nauk, problemy klasyfikacyjne, red. M. Gorynia, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2019, s. 153–172.
- Kukło C., *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2009.
- Kumor B., *Schematyzmy diecezji tarnowskiej z XIX w. jako źródło demograficzne*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 1967, t. 1, s. 67–87.
- Ładogórski T., *Periodyzacja rozwoju demograficznego ludności polskich ziem zachodnich i północnych w latach 1816–1914*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 1972, t. 5, s. 103–117.
- Maksimowicz A., *Wzorzec umieralności w kolejnych fazach przejścia [w:] Teoria przejścia demograficznego*, red. M. Okólski, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1990, s. 118–163.
- Ogórek B., *Populacja Krakowa w kontekście długofalowych procesów demograficznych na przełomie XIX i XX wieku*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2013, t. 32, s. 25–87.
- Ogórek B., *Transformacja demograficzna ludności Krakowa w latach 1859–2010*, „Rocznik Małopolski” 2013, t. 15, s. 105–127.
- Okólski M., *Modernizacja społeczeństwa a przejście demograficzne [w:] Teoria przejścia demograficznego*, red. M. Okólski, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1990, s. 14–90.
- Pilarz B., Stec B., Złotek M., *Pstrągowa. Nasza mała ojczyzna*, Poligrafia Wyższego Seminarium Duchownego, Rzeszów 2004.
- Pociecha J., *The Process of Demographic Transition in Lands of the Former Polish – Lithuanian Commonwealth and Other Areas with Polish – Speaking Populations 1865–1912*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2020, t. 42, s. 123–146.
- Puczyński B., *Ludność Brzeżan i okolicy w XVII i XVIII w.*, cz. II, „Przeszłość Demograficzna Polski” 1972, t. 5, s. 15–64.
- Pułaska-Turyna B., *Wzorzec rozrodczości w kolejnych fazach przejścia [w:] Teoria przejścia demograficznego*, red. M. Okólski, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1990, s. 192–214.
- Rachwał P., *Księgi metrykalne z czasów zaboru austriackiego w archiwach parafialnych w Lubelskiem – regulacje prawne, stan zachowania*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego” 2014, t. 6, s. 306–325.
- Rejman S., *Pierwsze przejście demograficzne w Galicji jako element modernizacji – Rzeszów na tle największych miast Galicji: Lwowa i Krakowa*, „Galicja” 2021, t. 7, s. 327–343.
- Rejman S., *Zgony i ich uwarunkowania w parafii farnej w Rzeszowie w latach 1876–1913 w kontekście pierwszego przejścia demograficznego*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2018, t. 40, s. 245–270.
- Sieradzki J., Wycech C., *Rok 1846 w Galicji*, PWN, Warszawa 1958.
- Ślusarek K., *W przededniu autonomii. Własność ziemska i ziemianstwo zachodniej Galicji w połowie XIX wieku*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2013.
- Wałach E., *Rabacja galicyjska w powiecie strzyżowskim*, Rzeszów 2022.
- Wnęk K., *Przemiany demograficzne we Lwowie w latach 1829–1938*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2008, z. 135, s. 113–127.
- Wnęk K., Zyblikiewicz L., Callahan E., *Ludność nowoczesnego Lwowa w latach 1857–1938*, Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, Kraków 2006.
- X. Sprawozdanie Wydziału Krakowskiego Towarzystwa Oświaty Ludowej: rok 1892, Drukarnia Związkowa pod zarządem A. Szyjewskiego, Kraków 1893.
- Zajac K., *Studium nad ruchem naturalnym miasta Rymanowa w świetle ksiąg parafialnych z lat 1850–1950*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 1969, t. 3, s. 143–177.

Zamorski K., *Transformacja demograficzna w Galicji na tle przemian ludnościowych innych obszarów Europy Środkowej w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX w.*, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1991.

Zygmunt A., *Dokąd zmierza starzejąca się Europa? O uwarunkowaniach i konsekwencjach starości demograficznej* [w:] *Wielopropobowość – wybrane aspekty ponowoczesności*, red. G. Libor, M. Michalska, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2014, s. 9–27.

Żyromski M., *Dziewiętnastowieczna rodzina polska*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2000, t. 12, s. 173–188.

Netografia

<http://napogorzu.blogspot.com/2011/08/kapliczka-w-nowej-wsi-czudeckiej.html>

Tekst przyjęty do druku: styczeń 2025

Tekst opublikowany: grudzień 2025

The First Demographic Transition in Pstrągowa at the End of the 19th and the Beginning of the 20th Century

Abstract

The article examines the demographic changes taking place in Pstrągowa in the years 1874–1912. The first demographic transition was analysed, based on properly developed archival material. For this purpose, 4438 birth metrics and 2564 death metrics, were taken into consideration. Special attention was paid to the history of the village, covering the events after the Peasant Uprising of 1846, based on the press sources from that period, containing previously unknown information. As a consequence, the study highlights the development of civilization as reflected in ongoing demographic changes, demonstrating that a transformation in population dynamics took place.

Keywords: demography, first demographic transition, Galicia, Pstrągowa, village